

3

EN MÖTESPLATS MED RÖTTER I FÖRHISTORIEN

DAN CARLSSON

S:T OLOFS KYRKA VID AKERGARN

ÅRETS GOTLÄNDSKT ARKIV är koncentrerat till temat centralitet eller centrala platser under äldre tid på Gotland. Begreppet centrala platser för väl närmast tanken till städer, större mötesplatser eller kanske till platser som även ur rumsligt perspektiv ligger centralt. Till exempel Roma, som ligger i det närmaste mitt på Gotland och som var säte för det gotländska Alltinget, eller Visby som är öns största centralort, men som ligger ocentralt ur geografisk synvinkel. Men central eller centralt kan ju även innebära rent socialt, religiöst eller »mänskligt«, utan någon direkt knytning till en plats med centrala funktioner.

Den här artikeln belyser centralitet mer i linje med det senare alternativet och på ett något annorlunda sätt än man kanske är van vid. Rent fysiskt handlar det om den markanta kalkstenskulle som ligger vid stranden i östra delen av Hellvi socken på norra Gotland och som i dag går under namnet S:t Olofsholm (tidigare hette platsen Akergarn). Det kommer att handla om central i betydelsen av en fast angringspunkt/hamn och uppehållsplats för vissa människor under vikingatid, men det är också platsen som kan ses som central i historien om kristendomens införande på Gotland. Båda företeelserna knyter sig dessutom direkt till historien om en speciell och välkänd person i vår vikingatida historia, nämligen till den norske kungen Olaf Haraldson, som levde mellan

995–1030 och som enligt skrivna källor direkt förknippas med S:t Olofsholm och Gotland.

När det gäller frågan om S:t Olofsholms betydelse blir Olaf Haraldson av logiska skäl den centrala figuren i den här redogörelsen. De skrivna källorna talar om Olaf Haraldson som möter allt större motstånd när han hårdhänt regerar över landet och hur han till slut tvingas fly när den dansk/engelske vikingakungen Knut invaderar Norge. Olaf, liksom flera andra på den tiden, flyr till Ryssland och Novgorod/Kiev, där många nordiska hövdingar hade anförarter sedan länge. I Kievriket sitter vid den tiden Jaroslav som härskare. Hans hustru Ingegerd var för övrigt den svenske kungen Olof Skötkonungs dotter. Olafs flykt till Rus kan ses som ett belysande exempel på de långvariga och intensiva kontakter som fanns mellan framför allt norska och svenska vikingar och det rusiska riket.

På vägen till Ryssland ska Olaf ha passerat Gotland och den plats som då hette Akergarn, senare S:t Olofsholm, om vi ska tro *Gutasagan*, som är nedtecknad runt 1220.¹ Han blev inte länge i Ryssland utan återvände redan året efter, 1030, via Gotland till Norge, där han stupar i slaget vid Stiklastad. Det är i korthet historien om Olaf och hans koppling till Gotland vid den här tiden, men Olaf lär ha härjat på Gotland tidigare, redan år 1007 om vi ska tro Snorre.²

För att förstå vår äldre historia räcker det dock inte alltid med ett fåtal och oklara skriftliga uppgifter från en tid som till del är höljd i dunkel och där de skrivna källorna i många fall var nedskrivna med ett visst syfte, som i dag är mer eller mindre oklart vil-

FLYGBILD ÖVER UTGRÄVNINGSOMRÅDET, där den undre/äldre kyrkan med sin bastanta skalmur nu är helt frilagd Till höger om den äldre/undre kyrkan syns muren till den senare kyrkan, som här till stor del är nedbruten. Foto: Gunnar Britze.

ket. För att komma lite närmare sanningen om Olaf kan ha varit i Hellvi på 1000-talet och för att få en bättre förståelse av kyrkan på holmen och platsens roll i den gotländska historien, genomfördes arkeologiska undersökningar av den östra halvan av kyrkoruinen under två somrar, 2013 och 2014. Resultatet av dessa undersökningar kom att radikalt förändra bilden av platsens betydelse och innehåll. Det är ett bra exempel på hur arkeologin i många fall kan fördjupa de spridda notiser som kan finnas om en plats eller en händelse.

Men låt oss ta det hela i rätt ordning och börja med den gängse bild som finns om S:t Olofsholm och dess funktion, byggd på de skrivna källorna för att därefter belysa de arkeologiska undersökningarnas resultat. Inledningsvis kan det vara logiskt att utgå från vad som förtäljs i Gutasagan om Olafs besök. Så här framförs hans besök på Gotland i Gutasagan;

»Därefter kom konung Olov den helige flyende från Norge med skepp och lade sig i en hamn, som heter Åkergarn. Där låg helge Olov länge. Då for Ormika från Hejnum och flera mäktiga män till honom med sina gåvor. Denne Ormika gav honom tolv vädurar jämte andra dyrbarheter. Då gav helge kung Olov honom åter i gengäva två dryckesbollar och en bredyxa. Då tog Ormika emot kristendomen efter helge Olovs lära och byggde sig bönehus på samma ställe, där nu Åkergarns kyrka står. Därifrån for helge Olov till Jaroslav i Holmgård.«³

Detta bör ha skett år 1029. Det bör noteras att det inte nämns något om att hela Gotland efter detta skulle ha kristnats, det vill säga att Olafs besök i Åkergarn var startpunkten på kristnandet av Gotland. Enligt Gutasagan stannade således Olaf länge i Åkergarn, vilket väl bör betyda ett antal månader.

Värt att notera är att det är mindre än 200 år mellan Olafs förmenta besök och nedtecknandet av Gutasagan, en tidsrymd som i dag kan synas lång att

komma ihåg vad som hände, men knappast på den tiden när det muntligt traderade ordet var det gängse. Det är med andra ord troligt att historien om att Olaf varit vid Åkergarn är riktig, däremot kan man ställa sig mer tveksam till exakt vad som passerat på platsen vid tiden för Olafs besök, hur länge han var där och vad han gjorde och när. Enligt Gutasagan⁴ är det således Ormika som låter bygga sig ett bönehus på platsen efter att ha blivit invigd i den kristna läran. En väsentlig uppgift i Gutasagan om S:t Olofsholm är uppgiften om att Ormika byggde sig ett bönehus »där nu Åkergarns kyrka står«. Detta kan knappast förstås på annat sätt än att det bönehus som Ormika byggde hade fram till 1200-talets början byggts över med en annan kyrka, ägnad åt S:t Olof. Det är denna byggnad som vi i dag ser som en ruin och ska man tro sagan borde det finnas ett bönehus under eller intill denna kyrka.

Andra tidiga dokument om Olafs besök är framför allt de isländska sagorna. I Snorre Sturlausons *Heimskringla*, upprättad under början av 1200-talet och med andra ord mer eller mindre samtida med Gutasagan, nämns om Olafs härjningar i Östersjöområdet. Här berättas i *Sagan om Olaf Haraldson* att Olaf redan hösten 1007, endast 12 år gammal, for på vikingatåg runt Östersjön, och då bland annat till Gotland;

»Kung Olav seglade på hösten till Gotland och gjorde sig klar för att härja där. Men gotlänningarna hade samlats och de sände män till kungen och erbjöd honom gäld från landet. Kungen antog detta bud och tog gäld från landet och stannade där över vintern«.⁵

I berättelsen finns ett par intressanta uppgifter som bör beaktas. Till att börja med, Olaf tog emot en skatt från gotlänningarna för att inte plundra och bränna ön, detta kan tolkas som att man undvek ett direkt slag. Det andra att lägga märke till är att »han stannade på

Gotland helavintern«, vilket måste innebära ett antal månader. Det framgår dock inte var han tillbringade vintern, om det var på S:t Olofsholm eller någon annanstans.

Enligt Snorres text ökar missnöjet med Olaf i Norge och år 1029 stödde de norska adelsmännen Danmarks kung Knut den store och hans invasion av Norge. Olaf drevs i landsflykt till Kievriket. Han bodde därefter en tid i Sverige i provinsen »Nerike« där han, enligt en lokal legend, döpte många av lokalbefolkningen. Som det uttrycks i Heimskringla;

»Konung Olav stannade om våren där hos Sigtrygg [i Närke].⁶ När det led mot sommaren, rustade han sig att fara vidare och skaffade sig skepp. Han for på sommaren och stannade icke, förrän han kom österut till Gårdarrike till konung Jarisleiv och drottning Ingegerd...«.

Således, han stannar en längre tid i Närke, men ger sig sedan av direkt mot Ryssland utan att stanna någon längre tid på vägen, om vi nu ska tro Snorre.

Med andra ord stämmer Snorres uppgifter inte helt överens med Gutasagan, enligt vilken han tillbringade en längre tid på ön på sin väg till Kievriket. Däremot rimmar Gutasagan möjligen bättre med vad som nämns som nästa fas i historien om Olaf, förmedlad av Snorre i Heimskringla. Sommaren 1030 återvänder Olaf mot Norge och passerar återigen Gotland;

»Konung Olav kom med sina skepp till Gottland. Där fick han underrättelser både från Sveaväldet och Danmark och ända från Norge; nu bekräftades ryktet, att Håkon jarl hade omkommit och att Norges land var utan härskare.«

Möjligen indikerar texten att han stannat en tid på ön, fått höra att Norge var utan kung, och då bestämt sig för att omgående återvända till Norge. Slutet

på den resan vet vi, han dog i slaget vid Stiklastad samma år.

Historien om Olaf är också berättad i *Fagrskinna-sagan*, nedskrivna omkring 1177.⁷ **Berättelsen** om Olafs flykt till Jaroslav i Kievriket är i hög grad identisk med hur den återberättas i Heimskringla, med ett viktigt undantag. Här nämns inte att Olaf passerar eller stannar på Gotland. Här sägs att Olaf får upplysningar om att Norge är utan »huvud« när han är hos Jaroslav, och då bestämmer sig för att återvända till Norge. Man kan misstänka att återfärden görs så fort som möjligt utan onödiga stopp på vägen.

Väger man nu samman dessa skilda 1100- och 1200-talsberättelser om Olaf kan man konstatera att uppgifterna skiljer sig åt en del, men att det trots allt finns vissa beröringspunkter. Källorna talar om att Olaf besökte Gotland på väg till Ryssland och även på väg tillbaka till Norge. Det är dock något oklart exakt vad han gjorde på Gotland, hur länge han blev här och om det uppstod någon strid med gotlänningarna. Man kan för övrigt notera att det enbart är Gutasagan som nämner exakt var Olaf tillbringade sin tid på Gotland, det vill säga vid Aker garn, nuvarande S:t Olofsholm i Hellvi socken. Väger man samman det hela är det mest sannolikt att det är på vägen från Norge till Kiev som han stannat en längre tid på Gotland. Han hade ju ingen anledning att skynda på den resan. Däremot på vägen tillbaka, med uppgiften om att Norge var utan kung, var det av allt att döma mer bråttom.

Innan vi lämnar Snorre och hans berättelse om Olaf, finns det ytterligare en passus i Sagan om Olaf Haraldson som berör Gotland, och som är väl värd att berätta. Den handlar om en islänning med namnet Jokul Bardson. Tillsammans med några andra lade han beslag på ett antal skepp som tillhörde Olaf, bland annat Olafs eget skepp som hette Visunden. Den som sattes att styra detta skepp var just Jokul. Nu bar det sig inte bättre än att Olaf, när han var på Gotland, stötte på denne Jokul.

»Det må här omtalas i korthet, som hände mycket senare, att Jokul råkade ut för konung Olavs män på Gotland och blev tagen tillfång. Konungen lät föra honom bort för att halshuggas; hans hår var snott om en käpp, och en man höll i denna. Jokul satte sig ned på en backe. Mannen gjorde sig redo till att halshugga honom; men när Jokul hörde vinet av yxan, reste han sig upp, hugget träffade honom i huvudet, och det blev ett mycket stort sår. Konungen såg, att det var banesår, och befallde, att man skulle låta honom vara.«
I sant vikingamanér reste sig Jokul upp, och diktade denna vers:

»Såren värka av trötthet – aldrig jag haft det värre.
Ett sår jag har som sprutar ymnigt den röda vätska.
Blodet strömmar ur såret – mandom jag dock vill visa.
Gramse är mig förvisso den hjälmpryde,
fräjdade fursten.«⁸

Här finns, med andra ord, ytterligare en uppgift om att Olof varit på Gotland.

Från gotländsk horisont finns inga andra äldre källor eller samtida källor än Gutasagan som utförligt berättar om Olaf och hans besök på Gotland. Den som därefter mest omfattande behandlar Olafs besök på Gotland är Hans Nielsson Strelow, som var superintendent på Gotland under 1600-talets första hälft. Förutom att vara superintendent på Gotland, är han framför allt känd för den bok han skrev som utkom 1633 och som brukar benämnas; *Chronica Guthilandorum* eller *Guthilandiske Chronica*.⁹

Den är minst sagt innehållsrik, här blandas fabeler och fakta, framför allt vad gäller den förhistoriska tiden. Bland annat tar han upp att Ansgar redan 826 besökte och predikade på Gotland innan han reste till Birka. Av intresse här är att Strelow har en ingående och livfull beskrivning av händelserna när Olaf besökte Gotland. Den skiljer sig en hel del från hur händelsen presenteras i såväl Gutasagan som i Heimskringla.

Kortfattat kan man sammanfatta Strelows beskrivning på följande sätt; »Strid på Laikarhaid mellan Olaf och hans män och gotlänningar, den gutniska hären förjagas. Olaf härjar och bränner, får brandskatt. Olaf bygger Akergarns kyrka«. Som framgår skiljer sig denna beskrivning en hel del från exempelvis Gutasagan. I det senare fallet finns inga omnämmande om strider. Beskrivningen skiljer sig också på en annan väsentlig punkt och det gäller bygget av kyrka/bönehus på S:t Olofsholm. Enligt Strelow är det Olaf själv som låter bygga en kyrka. Här nämns inget om Ormika från Hejnum.

Man kan reflektera kring om inte Strelow till en del blandar ihop Olafs besök på Gotland 1007, då han

KARTAN ÖVER S:T OLOFSHOLM från 1752 visar på kyrkan (»gammel kyrcka öde«), kvarnen och kalkugnen vid hamnen i norr.
Källa: Lantmäteriet.

KAPELLET på S:t Olofsholm, tidigare nyttjat som arbetarbostad, utgör den västra änden på den forna 30 meter långa kyrkan, vars östra sida med bevarade murar syns i bildens underkant. Foto: Dan Carlsson.

enligt Snorre härjade på ön och tog skatt, och hans besök 1029, då han var på flykt öster ut med sitt folk.

Man kan också fundera på om Gutasagan, som ju skrevs när Gotland i princip var kristet, »förskönade« bilden av Olaf, genom att utelämna uppgifterna om Olafs plundring på ön. Detta med tanke på att när sagan skrivs utgör S:t Olofsholms kyrka en viktigt offerkyrka som genererade betydande inkomster, vilka framför allt tillföll nunneklostret i Visby. Dessutom var Olaf sedan 1166 kanoniserad av Påven i Rom till helgon.

Utöver dessa mer eller mindre osäkra uppteckningar om Olaf och hans tid på Gotland, finns det ett antal kyrkliga och andra dokument som berättar om själva kyrkan på S:t Olofsholm som ger vissa glimtar om platsens betydelse från tidig medeltid till

våra dagar. Det äldsta omnämmandet av kyrkan är från 1246. Det är ett brev som behandlar hur avkastningen från kyrkan, det vill säga de offer som lämnats i kyrkan, skulle disponeras. Här nämns att hela avkastningen från S:t Olofs altare i Akergarn skulle tillfalla nunnorna i Solberga klostret i Visby.¹⁰ Klostret grundades omkring 1240 (tidigast 1236, senast 1246) och möjligen är det just medlen från S:t Olofs kyrka som möjliggjort bygget av klostret.

I ett antal medeltida dokument klargörs hur intäkterna i form av offer till S:t Olofs kyrka skulle fördelas mellan nunneklostret Solberga i Visby och sockenkyrkan. Kyrkohistorikern Pernler belyser detta väl i sin skrift om S:t Olofs kapell. I dokumentet från 1246 sägs att hela avkastningen från S:t Olofsholm

skulle tillfalla nunnorna i Solberga. Avkastningen skulle användas till systrarnas försörjning med kläder och föda.¹¹ Denna uppgörelse bekräftas två år senare av den påvliga legaten biskop Vilhelm av Sabina.

Dock förändrades situationen markant då det 30 år senare sägs i ett brev från biskop Henrik, utfärdat i Visby, att endast hälften av offren ska tillfalla nunnorna i Solberga. Den andra hälften ska gå till socknen. Denna uppdelning av offren som Pernler pekar på kan ha att göra med att vallfärderna till S:t Olofs kyrka minskat och att även antalet nunnor i Visby minskat.¹² Men man kan lika gärna se det som att intäkterna från kyrkan var betydande och att man från socknen ansåg att en del av dessa offer borde tillfalla den.

Man kan följa historien om S:t Olofs kyrka genom de medeltida skrifterna fram till år 1376. Därefter är det tyst i de skrivna dokumenten om kyrkan på holmen. Först år 1536 finns ett antal intressanta skriftliga dokument som nämner kyrkan. Det handlar om en plundring av kyrkan utförd av »kapare«, anförda av en Joachim von Elvern.¹³

I ett inledande brev skriver Henrik Rosenkrantz den 9 juni 1536 att »skurkarna« hade »berövat Sankt Olofs kapell, beläget på en kringfluten ö, klockor, vax, kläder och avlägsnat och bortfört vad mera däri varit«.¹⁴

I ett vittnesintyg utfärdat av Visby stad i juli samma år får man närmare klart för sig vad som försvann från kyrkan vid plundringen.

»Item ur Sankt Olofs kyrka har de tagit fem klockor, stora och små, 4 stora vaxljus, därtill ett ljus på 1/2 skeppspund, 2 kistor med ljus och vax, och så mycket mässkläder som har varit på ett altare, tre 'blocke' [sannolikt rör det sig om offerstockar, förf. anm.] har de i kyrkan slagit upp och tagit bort vad däri varit.«

Av det ovasagda framgår det att kyrkan ännu vid denna tid, 1536, fungerade som kyrkolokal, även om den för-

modligen var på väg att förlora sin betydelse, något som bland annat har framförts av historikern Siltberg och Pernler.¹⁵ Plundringen var sannolikt början till slutet för en kyrklig verksamhet på platsen. Nådstöten får kyrkan i samband med att ett danskt kalkbolag omkring 1620 anlägger en kalkugn på holmen, varvid kyrkans sten av allt att döma användes till att bränna kalk.

Ovan nämnda Strelow har en beskrivning av kyrkan hur den såg ut vid 1630-talet. Han förtäljer att: »samme kircke er nu øde, nogit aff muren er siunlig«, respektive »nu øde, nogit aff Kirckemuren er siunlig«.¹⁶

Bilden av en ruin där delar av murarna ännu kunde ses rymmer väl med situationen som illustreras av den äldsta kartan över S:t Olofsholm och Hellvi socknen, upprättad 1694 och renoverad 1752. Kartan visar S:t Olofs hamn i norr och intill hamnen en kalkugn. Söder om denna är utmärkt en vindkvarn och söder om denna är uttritad en kyrka som beledsagas av texten »Gammel Kyrckia øde«.¹⁷

Den västra delen av kyrkan, som uppenbarligen var den bäst bevarade delen av ruinen, har sedan ett par hundra år varit påbyggd, ombyggd och tillbyggd. Den har bland annat varit bostad för arbetarna vid stenindustrin som fanns här under tidigt 1900-tal. Under 1950-talet återställdes denna del så långt som möjligt i ursprungligt skick, vilket bland annat innebar att man rev den köksutbyggnad som fanns i södra delen och återställde insatta fönster och dörrar. Däremot tog man inte bort den östra väggen av huset, som är sent tillkommen. Det man ser i dag är en enkel stenbyggnad med vissa spår av en äldre kyrka i form av några huggna stenar ovanför ingången i väster och högst upp i den nordvästra gaveln. Man kan även ana den ena sidan av en ingång till den forna kyrkan på södra kortväggen i det nuvarande huset där en snedställd kalkvägg tydligt markerar var öppningen har varit. Öppningen är i dag igenmurad. I övrigt är spåren av kyrkan svåra att upptäcka.

Men ett tränat öga kan ana fortsättningen av kyrkan från den nu stående byggnaden mot öster, bort

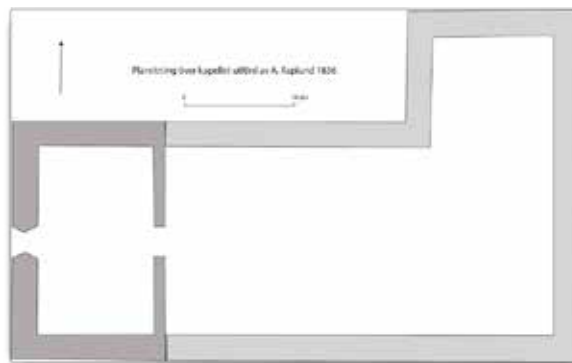
mot den militärbunker som avslutar kyrkoruinen i öster. Svaga vallar indikerar var väggarna har stått och längst i öster kvarstår delar av kortväggen, dold i ett tätt buskage. Det är uppenbart att kyrkan är nedbruten och som tidigare nämnts skedde det i samband med anläggandet av kalkugnen på 1620-talet. Däremot togs huggna detaljer från kyrkobyggnaden tillvara till andra byggnadsändamål.

De skrivna källorna ger sammantaget en bild av att Olaf Haraldson vid sin flykt till och från Kievriket har passerat Gotland och av allt att döma stannat en längre tid år 1029 och det mesta talar för att det är till just Akergarn han kommer. Det kan måhända synas något märkligt att ta vägen över Gotland till Kievriket, men rent geografiskt ligger platsen väl till för en färd över Östersjön med siktet på Kiev. Från Närke bör han ha tagit vägen genom Mälaren, för att via Södertälje ta sig ut till Östersjön. Närmaste, och troligen säkraste vägen, är från Gotlands nordöstra kust mot sydspetsen av Saaremaa, den estniska ön Ösel, för att sedan följa kusten söder över in mot Rigabukten och vidare via floden Daugava/Dvina upp till Polotsk och sedan vidare nedför Dniepr till Kiev.

De arkeologiska undersökningarna

Bilden av vad som hänt på platsen är långt ifrån entydig. Det finns vissa likheter mellan de skilda historiska källorna, men även tydliga skillnader, inte minst vad gäller förloppet av Olafs besök. Mycket är också oklart rörande själva platsens innehåll, betydelse och historia.

En annan oklarhet rör också själva byggnaden, kyrkan, både vad gäller dess utformning och storlek som när den byggdes och hur länge den var i bruk. Källorna nämner inte mycket om dessa förhållanden. Inte heller framgår det av källorna om det funnits ytterligare byggnader eller andra anläggningar på platsen vid sidan om kyrkan. Om platsen har fungerat som en angöringspunkt för Olaf Haraldson, bör det även ha varit en lämplig plats för en hamn och tro-

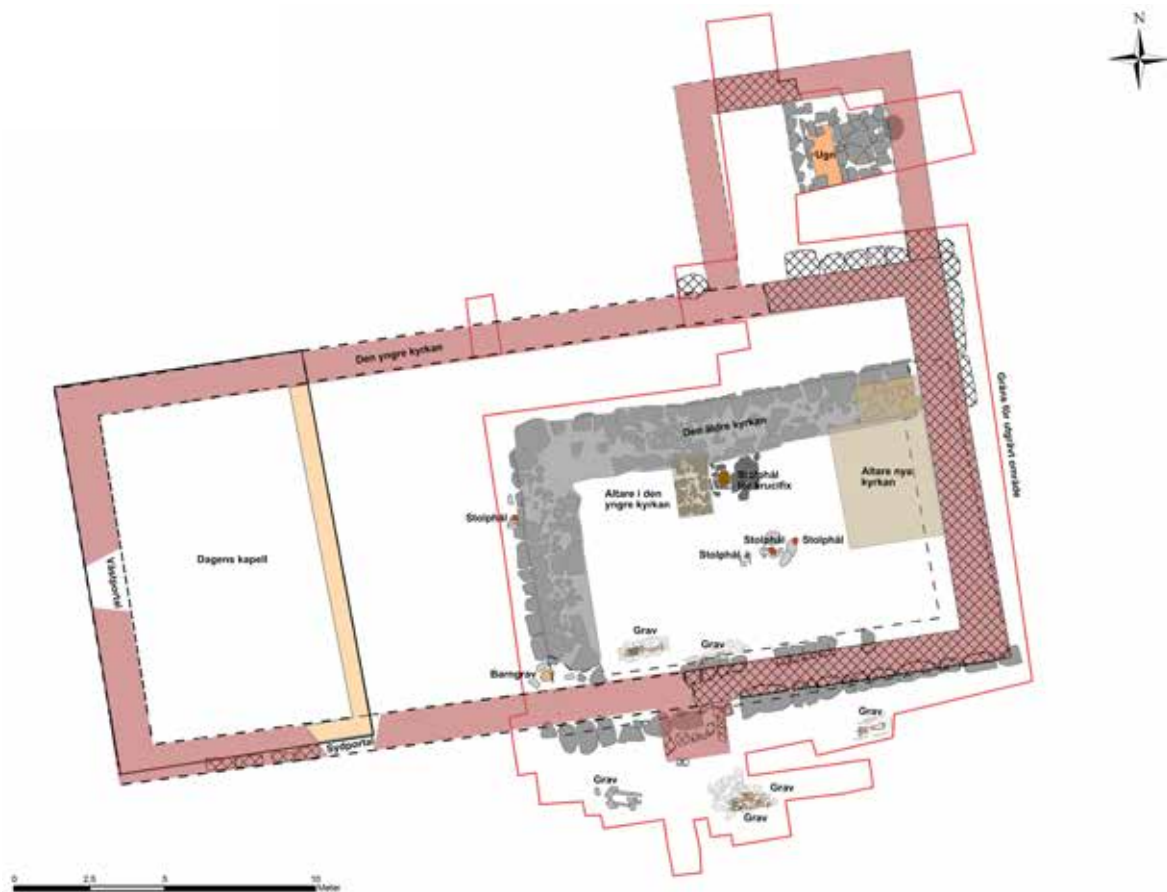
PLANRITNING AV KAPELLET från 1836. Efter A Asplund, Kungl. Biblioteket.

ligt är att platsen, mer eller mindre torde ha fungerat som hamn/mötesplats redan innan Olaf kommer hit. Det är svårt att tänka sig att han skulle ha lagt till vid en helt orörd plats.

Ser man till vad som finns av tidigare undersökningar av området inskränker sig dessa till ett begränsat sökschakt utfört av Ragus på 1970-talet (Riksantikvarieämbetets Gotlandsundersökningar) som avser den södra väggen på den nuvarande byggnaden. Vid Ragus undersökningar lät man även göra en del undersökningar i sänkan väster om holmen, med avsikten att följa upp möjligheten att här har varit en hamn.

Den enda regelrätta uppmätningen av hela kyrkoruinen genomfördes år 1836 av lantmätaren August Asplund, som givit en viss idé om hur kyrkan kunde antas vara uppbyggd, dess storlek och utformning.¹⁸ Man kan notera att Asplund markerar en utbyggnad i östra hörnet av norra långsidan, troligen en sakristia. I övrigt finns inget som antyder att det funnits ett väl avskilt kor, sett till byggnadens yttre konstruktion.

Det finns uppgifter om att platsen ska ha varit utsatt för plundring med metalldetektor på 1980-talet. Det är dock tveksamt om det inneburit att föremål från själva kyrkan försvunnit eftersom ruinen vid de

DE TVÅ KYRKORNA med påträffade murar och anläggningar. Röd linje markerar vilka delar som undersökts. Bild: Amanda Karn.

arkeologiska undersökningarna visade sig vara täckt av ett kraftigt raslager. Massorna av kalksten, kalkbruk och jord var av en sådan mängd att en metalldektektor inte skulle nå ner till orörda golvlager i kyrkan. Däremot kan utanförliggande områden ha berörts.

För att få veta mer om kyrkans storlek, form och funktion genomfördes arkeologiska undersökningar på S:t Olofsholm under loppet av fyra veckor, somrarna 2013 och 2014. Undersökningarna genomfördes

som fältkurser i regi av Folkhögskolan i Hemse i samarbete med Arendus och med undertecknad som ansvarig grävledare inom ramen för projektet *Vikingatidens hamnar*.

Den arkeologiska undersökningen kom att beröra den östra och centrala delen av den forna kyrkan. Några undersökningar inom den nu stående byggnadens yta genomfördes inte, då det bedömdes som tämligen osäkert vad som kunde finnas bevarat av

kyrkan med tanke på att byggnaden fungerat som bostad under senare tider.

Resultaten från undersökningarna var synnerligen givande och har gett en helt ny bild av förhållandena på platsen, inte minst i fråga om den kyrka som stått på platsen och platsens centrala betydelse.¹⁸ Nedan redovisas de väsentligaste resultaten, kopplat till frågan om anläggningen skulle kunna ha något med Olaf Haraldson att göra, men också för att belysa så långt det är möjligt byggnadens historia från tillkomst till ruin och platsens roll i den gotländska historien.

Kyrkan eller snarare kyrkorna

Låt mig börja med frågan om kyrkan, eller snarare kyrkorna, som stått på platsen och deras relation till historien om Olaf Haraldson. Inledningsvis kan man konstatera att stora delar av den synliga kyrkan är riven och att ett omfattande raslager täcker kvarvarande murar. Framför allt mittpartiet av kyrkan är mer eller mindre borta, speciellt den norra långsidan som vetter ner mot den forna kalkugnen vid kusten på holmens norra ände. Det är också tydligt att alla utsmyckningar hade plockats bort innan kyrkan bröts ner. Vid den arkeologiska undersökningen påträffades endast ett par mindre delar av välhuggna stenar och det var bara en huggen sten som ännu fanns kvar på ursprunglig plats, det var bottenstenen i det sydöstra hörnet av kyrkan. Den fanns kvar i form av en släthuggen hörnsten, cirka 0,6 meter stor. Utöver denna har tidigare nämnts en hörnsten i nordvästra hörnet av den nu stående byggnaden, belägen högst upp. Kyrkan har varit kalkad, i varje fall på insidan, och murarna har varit sammanfogade med kalkbruk.

Det andra som är anmärkningsvärt är kyrkans form och storlek. Det har varit en synnerligen imponerande byggnad, cirka 30 meter lång och 13 meter bred, vilket gör den till en av de största romanska kyrkorna på ön. Det säger något om dess betydelse. Kyrkan har varit stenbyggd, med cirka 1,2–1,7 meter breda

murar och en höjd upp till 17–18 meter, enligt Perners uppskattningar.²⁰ Den har haft en avvikande form i relation till de traditionella gotländska sockenkyrkorna genom att det exteriört inte har funnits någon klar avdelning mellan långhus och kor. I den östra delen av kyrkan fanns ännu kvar fundamentet till ett uppbyggt altare som sträckte sig över den centrala delen av kyrkans östra kant. I norr fanns en utbyggnad, helt i linje med Asplunds uppmätning från 1836. Utbyggnaden är av allt att döma sekundär i relation till själva kyrkobyggnaden, vilket kunde konstateras vid utgrävningen. Det visade sig även att här funnits en ugn, daterad till 1500- och 1600-tal, vilken inte hör till kyrkan utan till senare tiders aktiviteter på platsen.

Som tidigare nämnts finns det spår av en öppning till kyrkans i södra kanten av den nu stående byggnaden. Det kunde även noteras en trolig öppning mitt på den södra långsidan, i höjd med vad som inne i kyrkan utgjorde skiljelinjen mellan långhus och kor. Här fanns ett fundament på utsidan av muren.

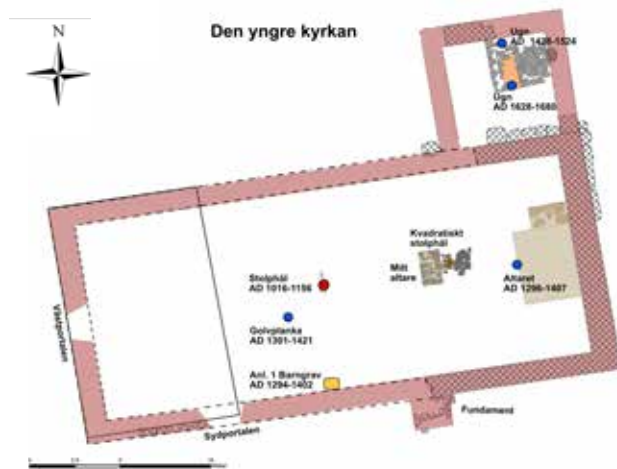
Centralt inne i kyrkan fanns ett kraftigt, närmast rektangulärt, stolphål eller fundament för någon form av konstruktion, möjligen platsen för ett krucifix, och intill detta ett fundament till ett troligt mitaltare. Ett par relativt sena kol 14-dateringar av trärester från golv (1301–1421 e.Kr.) och plankor intill altaret (1296–1407 e.Kr.) i den yngre kyrkan pekar troligen mot renoveringar av golv över tiden.

Ganska tidigt kunde vi konstatera att det fanns grundmurar efter ytterligare en kyrka som låg under den senare kyrkan. Denna sammanföll med sin södra långsida i stort sett med den yngre kyrkan, men med en viss avvikande orientering. Den äldre kyrkan syns i dag i form av en skalmur, cirka 1,6–1,8 meter bred, med en inre fyllning av mindre stenar och grus. Inga spår av bruk finns i murarna. Man kan också notera att ytterkanten på muren är kraftigt uppbyggd i form av två lager stora och tjocka stenar. Innersidan av muren utgörs enbart av en kalkhäll, vilande direkt

på det underliggande gruset. Muren är därtill tämligen jämn över hela ytan och ingenting antyder att den ursprungligen skulle ha varit högre. Skalmuren är av allt att döma ett fundament för en träkyrka där vägarna stått på ytterkanten av grundmuren.

Den undre kyrkan var 14 x 10 meter stor i ytterkant. Ska vi tro Gutasagan är denna byggnad möjligen det »bönehus som Ormika lät bygga«, eller om vi ska tro Strelow, den kyrka som Olaf lät bygga. Storleken på byggnaden är helt i linje med – och till och med större – än de flesta romanska sockenkyrkorna på Gotland. Stavkyrkan (långhusdelen) i Silte är enligt Sveriges kyrkor 8,5 meter lång,²¹ lägger man till koret torde den ha varit omkring 12 meter lång totalt.²²

Några tydliga konstruktionsdetaljer som kunde knytas till denna undre byggnad – som av allt att döma är en kyrka – kunde inte identifieras, förutom ett antal intressanta stolphål, centralt placerade inom denna äldre kyrka. Stolphålen som innehöll obrända trärester av stolparna, var placerade med en mindre stolpe på var sida om en större. Den centrala större stolpen var tämligen kraftig och har stått på en flat sten som fundament. De tre stolparna var placerade centralt i kyrkans längdaxel, vilket antyder att de bör vara en del av den äldre kyrkans konstruktion. Den tydligt centrala placeringen i den äldre kyrkan pekar på att de hör till denna. Prover från träresterna av alla tre stolparna har analyserats och gett följande kalibrerade²³ dateringar; den centrala stolpen 886–1026 e.Kr. (med 95,4 procent sannolikhet), den västra mindre stolpen cirka 875–1019 e.Kr. och den tredje, östra stolpen 777–986 e.Kr. De är någorlunda samtida och indikerar en datering till 900-tal! Stolparnas datering kan tolkas på i huvudsak två sätt; i det ena fallet innebär det att dateringen pekar på att det på platsen har funnits någon form av aktivitet/konstruktion som kan dateras till vikingatid och som då skulle föregå den äldre kyrkan i tid, eller att kyrkan är från 900-tal. Den andra varianten innebär att dateringen ger en form av egenålder till stolparna,

DE TVÅ KYRKORNA. Den äldre kyrkan med sin skalmur som grund för en träkyrka och med tre stolphål centralt i/under anläggningen daterade till 800-tal. Under muren till kyrkan och söder om är flera gravar. Den yngre kyrkan med sitt mittaltare och huvudaltare. I norra kanten av kyrkan en utbyggnad som under 1600-talet varit ugn. Bild: Amanda Karn.

det vill säga att vad vi har daterat är när träden började växa, vilket innebär att vi nyttjat de innersta delarna av stolparna för en datering. Det bör noteras att stolparna var mer eller mindre upplösta och vi kan tyvärr inte säga från vilken del av stolparna proven kommer. Det är ändå bestickande att alla tre stolparna dateras inom ett tämligen kort tidsrum till början av 900-talet.

Att kyrkan skulle vara från 900-tal kom dock att visa sig vara mindre troligt med tanke på den kristet begravda person som låg under muren till den äldsta kyrkan och som daterades till första hälften av 1000-talet (mer om gravarna längre fram).

Ytterligare ett stolphål ska möjligen räknas till denna äldre kyrka. Stolpen påträffades omedelbart utanför kyrkans västra mur. Stolpen lutade något åt väster och kvarvarande trärester av den daterades till 1016–1156 e.Kr. med 95,4 procent sannolikhet. Dateringen ligger i linje med påträffade gravar, men är betydligt yngre än de tre stolparna i mitten av kyrkan. Dess funktion är oklar.

Flera hus på kullen

Det finns inga tidigare uppgifter om ytterligare bebyggelse intill kyrkan, men med tanke på att det rör sig om en pilgrimskyrka vore det rimligt om det funnits fler byggnader på kullen, inte minst om platsen varit av central betydelse som angöringspunkt för färder över Östersjön mot Kievriket. En noggrann fältkontroll av området mellan kyrkan och den i dag befintliga väderkvarnen i norr avslöjade ett stort antal stolphål, svagt synliga i markytan som försänkningar och i flera fall med tydliga stödstenar. I vissa fall bildar stolphålen rader som uppenbarligen visar husväggar.

Ett av dessa stolphål undersöktes med syftet att försöka finna trä för datering. Tydliga obrända trärester av stolpen framkom mot botten av stolphålet och en kol 14-datering gav värdet 1119–1252 e.Kr., dvs tidig medeltid. Den begränsade undersökningen gav inget svar på hur omfattande denna bebyggelse varit,

DE TVÅ SIDORNA av ett av de två senvikingatida mynt som påträffades. Sannolikt från mitten av 1000-talet, danskt eller norskt. Foto: Dan Carlsson.

men att här funnits byggnader från medeltid är uppenbart och speglar väl platsens centrala betydelse som mötesplats.

Vad säger fyndmaterialet?

Med tanke på att kyrkan på S:t Olofsholm var en offerkyrka är det knappast förvånande att ett av de mest omfattande materialen från undersökningarna är mynt. Huvuddelen av de ca 2 000 mynten som påträffades utgörs av gotländska mynt och hör ihop med den yngre kyrkan.

Någon detaljerad analys av mynten är ännu inte utförd men huvuddelen, i likhet med mynten från andra kyrkor på Gotland, utgörs av tidiga Gotlandsmynt i form av så kallade Visbybrakteater – ensidigt präglade, synnerligen små mynt. De äldre är av silver medan de yngre har ett större inslag av koppar. Mynten dateras huvudsakligen till 1200–1400-tal. Utöver dessa påträffades även ett antal strömynt från 1400-till 1600-tal, såväl gotländska som svenska och utländska. Mynten från 1600-talet ska troligen knytas till kalkindustriens tidevarv.

Inte några av de funna mynten kan dateras till äldre tid än tidigt 1200-tal, med undantag av två senvikingatida mynt av samma typ. De är troligen slagna i Norge eller Danmark och kan dateras till mitten av 1000-talet eller något senare. Även en del andra föremål har karaktären av att tillhöra 1000-talet, såsom

Anl.nr	Kön	Ålder	Skador	Placering	Datering procent sannolikhet kalibrerat
1-2103	Man	20–25	Överdelen av skelett saknades, troligen borttaget av militären	Utanför kyrkornas södra långväg i stenkista	1014–1158
1-2014	-	Spädbarn högst ½ år	Delar av skalltak, underkäke och extermitetsben	Beläget i ytterkanten av den västra muren till den äldre kyrkan, möjligen i någon form av träkista.	1294–1402
2-2014	-	-	Kenotaf eller tillfällig grav. Fyndtom	Kistformad grav av resta kalkhällar i ungefär öst-västlig riktning.	
3-2014	Man/kvinna	20–25	Paketgrav, bestående av kranium, 2 lårben och ett skenben liggande tätt tillsammans.	Under en oordnad packning av kalkstenar, liggande samlat i antydan till grop med kantställda stenar. Överlagrar anl 6-2014	981–1051
4-2014	Kvinna	> 45 år	Intakt, inga skador	Belägen inne i de två kyrkorna i kista av kalkhällar, i öst-västlig riktning med huvudet i väster.	986–1052
5-2014	Man	25–35	Höger ansiktshalva bort-hugget. Högra underkåken har huggspår och tandkronorna på hörntanden och kindtänderna är bort-huggna. Det högra lårbenet uppvisar en läkt skada.	Belägen under södra långmuren till den äldre kyrkan. Ligger i öst-västlig riktning med huvudet i väster.	1024–1164
6-2014	Man	25–35	Huggspår på baksidan av knät och vristen. Några hand- och fotben är kluvna. Högra lårbenet huggskador på baksidan. Den 2:a bröst-kotan har en kvarsittande spets sv lans genom kot-kroppen och in i mörghålan	Belägen direkt under paketgraven 3-2014, men skiljt av ett tunt jordlager, liggande på rygg med något oordnade ben och armar, utan kista eller andra konstruktioner, direkt i strandgruset. Ligger i öst-västlig riktning med huvudet i väster.	1030–1190

en silverpärla med granuleringskorn, en typ av pärla som är vanligt förekommande i silverdepåer.

Fyndmaterialet i övrigt utgörs av ett stort antal hyskor, knappar, nålar, kamfragment, bokspännen och pärlor. De flesta fynden kan ges en datering

till medeltid, men några av fynden pekar snarare mot 1000-talet. Även mindre kvantiteter glas med glaspest,²⁴ liksom målat glas påträffades, dock är det inte klart om det rör sig om fönsterglas till kyrkan. Det har även påträffats en hel del keramik av med-

eltida karaktär, samt några bitar av senvikingatida svartgods. De senare keramikskärvorna påträffades i anläggning 9, som tolkats som ett fundament för en större stolpe, kol 14-daterad till 900-tal.

I övrigt är det anmärkningsvärt att alla fynden är synnerligen små. Det som påträffats är delar och fragment av föremål. Inte ett enda större föremål har påträffats, vilket pekar på, som ovan sagts, att kyrkan har tömts på allt värdefullt innan den helt övergavs.

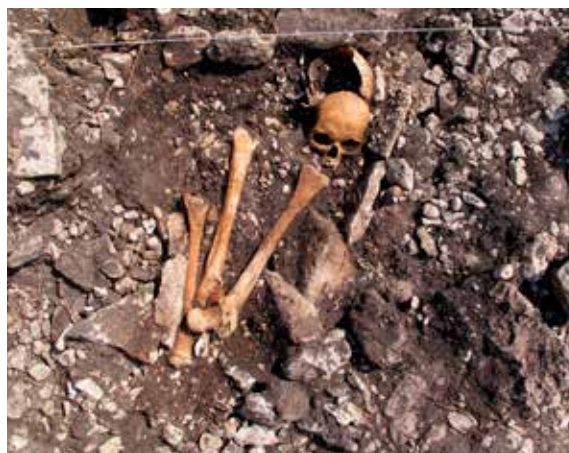
De gravlagda

Under slutskedet av första sommarens fältkurs påträffades till vår förvåning en hållkista med en gravlagd person strax utanför den södra långväggen. Kistan bestod av stora kalkstenar ställda på högkant. Den gravlagde låg i östvästlig riktning med huvudet åt väster, i enlighet med ett kristet begravningsätt. Det anmärkningsvärda var att hela överdelen, inklusive kraniet saknades. Enligt den osteologiska analysen var den gravlagde en man som var runt 175 cm lång och cirka 25 år gammal.²⁵ En kol 14-datering av skelettet gav resultatet 1014–1158 e.Kr. med 95,4 procents sannolikhet.

Påföljande sommar utvidgade vi undersökningen både väster ut och söderut i relation till tidigare undersökningar och kom då att beröra ett större område utanför kyrkorna i söder. Totalt påträffades ytterligare sex gravar, varav en kenotaf.²⁶ Den osteologiska undersökningen av de gravlagda, liksom deras ålder och kön och även skador, visade på anmärkningsvärda gravar.²⁷ Tabellen på föregående uppslag sammanfattar samtliga gravar som påträffats på S:t Olofsholm.

Väger man samman den osteologiska bedömningen av de gravlagda med hänsyn till dateringen av dem, framträder ett intressant mönster vad gäller ålder, tid, kön etcetera, satt i relation till Olafs förmenta besök.

I den västra kanten, utanför den äldre kyrkans mur men inne i den yngre kyrkan, fanns ett spädbarn från medeltid. Utöver detta spädbarn utgörs de gravlagda av en äldre kvinna och ett antal unga män. Kvinnans

GRAV NUMMER 3, som bestod av ett kranium, två lårben och ett vadben inom en form av stenkista, daterad till början av 1000-talet. Foto: Dan Carlsson.

ålder är tydligt avvikande från resten av de gravlagda, med sina mer än 45 år. Vem hon är vet vi inte och inte heller hennes relation till de döda unga männen.

Ser vi till de unga männen (det är osäkert om en av dem är en kvinna eller man, men mest troligt rör det sig om en ung man) är alla mellan 20–35 år. Det vill säga personer i sin bästa ålder. Några av dem har huggskador som måste ha uppkommit i samband med strid. Två av dem har helt uppenbart dött av sina skador. Anmärkningsvärd är mannen med en kvarsittande lans- eller spjutspets i en av bröstkotorna, något som måste ha varit direkt dödande. Han har dessutom ytterligare huggskador på flera ställen på kroppen. Till det ovan sagda om skador kan vi foga mannen som ligger under muren till den äldsta kyrkan som har halva ansikte borthugget, möjligen av ett yxhugg. Läger vi därtill till paketgraven blir bilden än mer anmärkningsvärd.

Dateringen av de gravlagda visar en stor samstämmighet, om vi bortser från spädbarnet. De är alla daterade till tiden omkring mitten av 1000-talet, eller i ett par fall något tidigare. Med andra ord samman-

faller dateringen av dessa personer väl i tiden med ett besök av Olaf Haraldson. Man kan också notera att en av de gravlagda ligger under muren till den äldre kyrkan.

Intressant i sammanhanget är att vi här har en handfull män som dött i strid och begravts på platsen för S:t Olofs kyrka och detta i en tid som rimmår väl med Olafs besök.²⁸ De är tydligen begravda innan det finns en kyrka på platsen. Män som dött i strid för onekligen tanken till Strelows berättelse om händelserna vid Lajkarhed, där det enligt honom har stått en strid mellan gotlänningarna och Olaf och hans män. Har han möjligen rätt, den gode Strelow?

Även om de arkeologiska undersökningarna indikerar möjligheten att de som dött i strid är delar av Olafs härskara, är det dock en annan sak att belägga detta. Inga föremål påträffades intill de döda, om vi bortser från järnspetsen i bröstkotan, som kan ge en vägledning. En väg att komma saken närmare in på livet är att använda isotopanalyser och DNA, som hjälpmedel, vilka i bästa fall kan ge en vink om varifrån personerna kommer som ligger begravda på kullen vid Akergarn. Som ett led i de fortsatta analyserna av de gravlagda påbörjades efter avslutade fältarbeten 2014 ett projekt i samarbete med Campus Gotland. Projektet innebär kompletterande detaljerade osteologiska och medicinska studier av de gravlagda. Vi hoppas att studierna ska ge mer detaljerad information om de gravlagda på S:t Olofsholm.

Närmare än så kommer vi just nu inte frågan om vilka som ligger begravda på S:t Olofsholm från första hälften av 1000-talet, men jag bedömer att det ändå är rimligt att tro att dessa gravlagda unga män ska kopplas samman med Olafs besök på Gotland 1029–1030.

En spekulativ syntes

Syftet med de arkeologiska undersökningarna vid S:t Olofsholm var att få en bättre och tydligare bild av platsens historia, kyrkans omfattning, tidsställning och funktion och att, i bästa fall, få ett grepp om en eventu-

ell koppling till historien om Olaf Haraldson och hans besök på nämnda plats.

Resultaten av de arkeologiska undersökningarna kan sägas bestå av skilda nivåer av säkerhet på en skala från definitivt säkra till synnerligen spekulativa. Det är detta som är fascinerande med arkeologi, vi tycks aldrig nå den slutliga sanningen utan varje ny pusselbit lägger grunden för fortsatta studier. Men låt mig så här i slutändan vara lite spekulativ genom att teckna en bild av hur historien om Olaf och S:t Olofsholm möjligen kan hänga ihop. Man kan se det som en kvalificerad gissning och så länge ingen vederlägger den så får den väl stå som en sanning.

Således. Vid nuvarande S:t Olofsholm har det funnits en hamn sedan början av vikingatiden eller den sena vendeltiden, det vill säga från 700-talet. Hamnen var en av många hamnar som etableras på Gotland under den här tiden. Hamnen har ett ypperligt läge för att invänta bra seglingsväder och har tjänat som avstamp för färder österut. Den låg mest troligt på norra sidan av holmen, där den benämns som S:t Olofs hamn på kartan från 1696. Platsen hette då Akergarn, i linje med Västergarn, Östergarn, Gammelgarn, Garnviken och så vidare. På sin flykt från Norge lägger Olaf Haraldson till i Akergarn, en plats som han och hans besättning möjligen var väl bekanta med sedan sina härjningar i Östersjön och på Gotland året 1007. Han blir här en längre tid, kommer i bråk med gotlänningarna och strid uppstår, varvid en del av de personer som följde Olaf dör och blir begravda på kullen.

Efter en tid fortsätter Olaf till Kievriket, men återvänder som bekant redan påföljande år och då sannolikt direkt till Norge. Han dör vid slaget i Stiklastad 1030 och inte långt efter det blir han helgonförklarad av en engelsk biskop Grimsfjor 1031 och kulten om Olaf börjar spridas över den dåvarande världen tämligen omgående. Det är vid den här tiden, och med en gryende Olofskult, som den första kyrkan byggs vid Akergarn som ett minne över Olafs besök några

år innan. På platsen är ju även sedan tidigare Olafs folk begravda, och Akergerne får därefter namnet S:t Olofsholm. Den första kyrkan bör då vara byggd vid mitten av 1000-talet. Möjligen ska de två norska/danska mynten från mitten av 1000-talet som vi påträffade sättas i samband med denna händelse.

Kyrkan på S:t Olofsholm blir en vallfartskyrka och en offerkyrka och en central utgångspunkt på resan till Kievriket. År 1161 blir Olaf helgonförklarad av påven i Rom. Man kan säga att detta blir det officiella beslutet att Olaf är ett helgon och det är sannolikt vid denna tid eller kort efter som den nya stora stenbyggda kyrkan byggs till Olafs ära.

En ytterst väsentlig fråga i sammanhanget, som dock inte har något säkert svar, rör vem som står bakom bygget av kyrkorna. Det bör erinras om att kyrkan på S:t Olofsholm inte är en sockenkyrka, Hellvi har ju sin egen kyrka, utan denna kyrka är byggd och helgad åt Olof. Man kan här utgå från två händelseförlopp utifrån de skrivna källorna. Ett möjligt förtydligande av dessa två skulle innebära följande; År kyrkan byggd 1029, när Olaf stannar en längre tid, kan det mycket väl ha varit han som låter bygga kyrkan, i enlighet med Strelow. År den byggd efter 1029, när Olaf återvänder till Norge, är det rimligt att tro att den första kyrkan byggdes av folket i bygden, eftersom Olaf av allt att döma inte stannade en längre tid på Gotland denna gång och varför inte, som Gutasagan förtäljer, av Ormika och hans likasinnade kristna. Den skulle då vara byggd något eller några år in på 1030-talet.

Den yngre kyrkan är uppenbarligen redan byggd när Gutasagan skrivs ner, men vem som står bakom denna mycket stora kyrka är inte känt. Sven-Erik Pernler har framfört att det möjligen skulle kunna vara ett påbud från kyrkan centralt på Gotland, möjligen stött av Alltinget, då man i det fåtal medeltida dokument som finns kan ana att »folket« hade med saken att göra,²⁹ en slutsats som låter rimlig.

Med de utförda arkeologiska undersökningarna har

vi onekligen förändrat bilden av kyrkan på S:t Olofsholm och dess centrala betydelse för såväl Olofskulten som betydelsefull plats för pilgrimer och avfärder österut mot Kievriket. Kyrkans stora dimensioner ger en tydlig signal om platsens stora betydelse. Men ännu återstår många frågor om historien om S:t Olofsholm och framför allt några väsentliga frågor pockar på svar. I det ena fallet vore det av stort vetenskapligt värde att få belagt hur många fler gravar som finns på kullen av den karaktär som här beskrivits, för att det finns fler är jag tämligen övertygad om. Det är också att önska att de pågående arbetena med isotopanalyser och DNA kan ge en tydlig fingervisning om vilka som ligger begravda på kullen.

Därtill vore ett närmare studium av den exakta lokaliseringen av vikingatidens hamn i området speciellt intressant. Troligen har den legat i närheten där den omnämns på 1600-talet. Några försök att belägga hamnen inom detta område har inte gjorts, men det vore en mycket väsentlig uppgift för att än tydligare klargöra platsens centrala roll i den gotländska historien och inte minst rörande historien om Olaf Haraldson.

* * *

PILGRIMSMÄRKE. Ett intressant hänge visande korsfästningen av Jesus från kyrkan. Liknande hängen är här påträffade bland annat i Estland. Foto: Dan Carlsson.

NOTER

1. Gutasagan 1983.
2. Snorre Sturlauson. Sagan om Olaf Haraldson. Översättning Emil Olson.
3. Holmbäck, Å., Wessén, E. 1943.
Gutasagans källvärde som historiskt dokument är i hög grad oklar och här citeras den enbart som en utgångspunkt, tillsammans med andra källor, för ett resonemang om Olaf Haraldson och hans eventuella koppling till S:t Olofsholm.
4. Snorre Sturlauson. Heimskringla. Svensk översättning Emil Olson.
5. År 1029
6. Jonsson, F. 1902–03.
7. Snorre Sturlauson Kapitel 193. Of Jokul Bardson.
8. Strelow 1633.
9. Pernler 1979.
10. Pernler 1979, s. 10
11. Pernler 1979, s. 12.
12. Siltberg 1995.
13. Siltberg 1995.
14. Pernler 1979, Siltberg 1995.
15. Strelow s. 132 och s. 2. Fritt översatt, »samma kyrka är nu öde, något av muren är synlig«, respektive »nu öde, något av kyrkomuren är synlig«.
16. Källa Lantmäteriet.
17. Pernler 1979, s. 16. Ritningen förvarad i Kungl. Biblioteket.
18. Rapport Arendus 2014: 7 och Rapport Arendus 2014:39. Rapporterna finns att läsa/tanka ner på Samla, <http://samla.raa.se/xmlui/>.
19. Pernler 1979, s. 10.
20. Bergman, M. 1993
21. Bergman, M. 1993, sid 18.
22. Kol14-år anger en ålder på ett kolhaltigt föremål endast uträknat från kol14-isotopens halveringstid. Kalibrering innebär att man tar hänsyn till variationerna av C14 i atmosfären under förhistoriskt tid, vilket ger ett mer rättvisande värde.
23. Glaspest eller glassjuka är en kemisk reaktion som kan förekomma i framför allt äldre glas.
24. Carlsson, D. m fl. 2014
25. Kenotaf – minnesvård eller monument över en person på en annan plats än där personen är begravd.
26. Sten, S. 2014.
27. Troligen finns det fler gravar på platsen, vi har långt ifrån grävt ut hela det möjliga området för gravar söder om kyrkorna, som är det troliga området för flera gravar.
28. Pernler 1974, sid 14.

KÄLLOR

- Bergman, M. 1993. Silte kyrka. Sveriges kyrkor.
- Carlsson, D., Björk, N., Hillberg, J. 2014. Rapport från den arkeologiska undersökningen på S:t Olofsholm 2013. Rapport Arendus 2014:7. Visby.
- Carlsson, D., Björk, N., Hillberg, J. 2014. Hellvi, S:t Olofsholm. Arkeologisk undersökning 2014. Rapport Arendus 2014:39. Visby.
- Gotlands Museum. S:t Olofsholm, undersökning av Ragu. Rapport 2013. Visby
- Gutasagan 1983. Gotlands Fornsal. Visby
- Holmbäck, Å – Wessén, E. 1943. Svenska landskapslagar. Uppsala.
- Jónsson, F. 1902–03. Fagrskinna. Nóregs kononga tals. Köpenhamn.
- Marcus, K. 2017. From Rus' trade to crusade: St Olaf's churches in the Eastern Baltic Sea Region. *Acta Historica Tallinnensia*, 2017, 23, 3–25.
- Olson, E. 1919–26. Snorre Sturlasons konungasagor.
- Olson, E. 1925. Isländska sagor.
- Pernler, S-E. 1978. S:t Olavs kapell i Akergarn. I, De hundra kyrkornas ö. Visby
- Siltberg, T. 1997. Gotlandskyrkorna, Grevefejden och nyupptäckta dokument om krigshändelser 1463, 1536 och 1563. *Archiv und Geschichte im Ostseeraum. Festschrift für Sten Körner (Studia septemtrionalia 1997)*, s. 67 ff.
- Snorre Sturlauson Nordiska kungasagor II. Olav den heliges saga Stockholm Fabel 1992.
- Sten, S. 2014. Skeletten i S:t Olofsholm 1:19, Hellvi socken, Gotland. Osteologisk Rapport. I, Hellvi, S:t Olofsholm. Arkeologisk undersökning. Rapport Arendus 2014:39. Visby
- Strelow, H., N. 1633. *Cronica Guthilandorum*. Köpenhamn. Faksimil 1978. Visby.